

Nurmuhammad QARSHIYEV,
O‘zMU “Siyosatshunoslik” kafedrasi dotsenti v.b
E-mail: nurmuxammad.qarshiev@mail.ru

S.f.d., professor V.Qo‘chqorov taqrizi asosida

THE GENERALITY AND SPECIFIC FEATURES OF THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF POLITICAL PARTY IDEOLOGIES IN CENTRAL ASIAN COUNTRIES

Annotation

For the emergence and development of statehood in different regions of the world, the mega-regions, which are convenient for the organization of other such integrated structures, are of particular importance. The Central Asian region has also been distinguished by the complexities of the construction of various states and societies since ancient times. The emergence and development of parties as an institution that forms the state and society management in the world political arena created them in the political life of this region and increased their importance. In any society, the diversity of thoughts and ideas creates ideological pluralism, which causes the emergence of many parties that promote them and represent different interests. Researching the generality and uniqueness of the formation and development of the ideologies of the political parties of the regional states is gaining urgent importance today.

Key words: Political party, Central Asia, region, state, ideology, party ideology, political system, civil society, democracy, integration, electorate.

ОБЩНОСТЬ И ОСОБЕННОСТИ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ИДЕОЛОГИЙ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ В СТРАНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Аннотация

Для возникновения и развития государственности в различных регионах мира особое значение имеют мегарегионы, удобные для организации других подобных интегрированных структур. Центральная азиатский регион издревле отличался и своими сложностями построения различных государств и обществ. Появление и развитие партий как института, формирующего управление государством и обществом на мировой политической арене, создало их в политической жизни этого региона и повысило их значение. В любом обществе разнообразие мыслей и идей порождает идеологический плюрализм, что вызывает появление множества партий, их продвигающих и представляющих разные интересы. Исследование общности и своеобразия формирования и развития идеологий политических партий государств региона приобретает сегодня актуальную важность.

Ключевые слова: Политическая партия, Центральная Азия, регион, государство, идеология, партийная идеология, политическая система, гражданское общество, демократия, интеграция, электорат.

MARKAZIY OSIYO DAVLATLARIDA SIYOSIY PARTIYALAR MAFKURALARI SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHINING UMUMIYILIGI HAMDA O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Аннотация

Dunyoning turli mintaqalarida davlatchilikning vujudga kelishi va rivojlanishida o‘ziga xos xususiyatlari bilan boshqa shunday integratsion tuzulmalarni tashkil etish uchun qulay bo‘lgan dini, tili, kelib chiqish tarixi bir-biriga yaqin millatlar yashovchi megahududlar alohida ahamiyat kasb etadi. Markaziy Osiyo mintaqasi ham qadimdan turli davlat va jamiyat qurilishining o‘ziga xos murakkabliklari bilan ajralib turadi. Jahon siyosiy maydonida davlat va jamiyat boshqaruvini shakllantiruvchi institut sifatida partiyalarning paydo bo‘lishi va rivojlanishi, mazkur mintaqa siyosiy hayotida ham ularni vujudga keltirib, ahamiyatini oshirib bormoqda. Har qanday jamiyatda fikrlar, g‘oyalar xilma-xilligi mafkuraviy plyuralizmni keltirib chiqarishi asnosida ularni ilgari suruvchi, turli manfaatlarini ifodalovchi ko‘plab partiyalarni vujudga kelishiga sabab bo‘ladi. Mintaqa davlatlari siyosiy partiyalari mafkuralari shakllanishi va rivojlanishining umumiyiligi hamda o‘ziga xosligini tadqiq etish bugungi kunda dolzarb ahamiyat kasb etib bormoqda.

Kalit so‘zlar: Siyosiy partiya, Markaziy Osiyo, mintaqa, davlat, mafkura, partiya mafkurasini, siyosiy tuzum, fuqarolik jamiyati, demokratiya, integratsiya, elektorat.

Markaziy Osiyo mintaqasi davlatlarida siyosiy partiyalarni tadqiq etish 1990 – yillarning boshlarida bir partiyaviy tizim barham topib, ularning ijtimoiy–siyosiy hayotida liberallashtiruvning kirib kelishi asnosida siyosiy partiyalar paydo bo‘la boshlaganligi bilan bog‘liq. Umuman siyosiy partiya jamiyatning kuchli siyosiy instituti bo‘lib, murakkab tuzilish va xususiyatlarga egadir, shuning uchun uni doimiy tadqiq etib borish talab etiladi. Mintaqa davlatlari siyosiy partiyalari mafkuralarining shakllanishi va rivojlanishi uning umumiyiligi hamda o‘ziga xosligi to‘g‘risida gap ketganda, albatta ularda yashovchi aholining mentaliteti, tili, dini, qadriyatlarini, tarixidan shug‘ullanib kelgan faoliyat turi kabi omillarni tahlil qilish lozim. Shuni ham alohida ta’kidlashimiz lozimki, aholining siyosiy madaniyati, unga ta’sir qilgan omillar, mustamlakachilik davrida singdirilgan g‘oyalar ham e’tiborimizdan chetda qolmasligi lozim. Ta’kidlab o‘tishimiz kerak, sobiq ittifoq partiyaviy tizimi mintaqa davlatlari siyosiy hayotida muhim iz qoldirgan, ayrim hollarda

bugungi kunda ham uning ta’siri sezilmoqda. Markaziy Osiyo mintaqasi davlatlari siyosiy partiyalari mafkuralarini shakllanishining umumiy xususiyatlaridan biri sifatida ularga sobiq ittifoq partiyaviy tizimining mafkuraga yondashuv omili ta’sir ostida kechganligini keltirib o‘tishimiz mumkin. Ayrim hollarda mintaqa davlatlarining ba’zilarida yuqorida keltirilgan omil vaqt o‘tishiga qaramasdan hozirgi kunda ham o‘z ta’sirini saqlab qolmoqda.

Markaziy Osiyo mintaqasida joylashgan davlatlar ichida O‘zbekistonda mavjud siyosiy partiyalar, partiyaviy tizim mustaqillikning dastlabki yillarida nisbatan tezroq rivojlandi, demokratlashdi deb ayta olamiz. Bu o‘z-o‘zidan siyosiy ong, siyosiy madaniyatni rivoji bilan bog‘liq jarayonlar hisoblanib, mamlakatimiz boshqaruv tizimini isloh qilish zaruratini erta anglanganligi bilan bog‘liqdir. So‘nggi yillarda ham O‘zbekistonda siyosiy partiyalar faoliyatini yangi bosqichga ko‘tarishga, partiyaviy tizimda modernizatsion transformatsiya

jarayonlarini tezlashtirishga, siyosiy partiyalar mafkuralarini, elektoratni o'z ortidan ergashtira oluvchi yetakchi kuchga aylantirish borasida ko'plab islohotlar amalga oshirib kelinmoqda. Shuningdek, O'zbekiston mintaqa davlatlari bilan yaxshi qo'shnichilik tamoyili asosida taraqqiyotga birgalikda erishishni maqsad qilgan. Bunga misol sifatida prezident Shavkat Mirziyoevning "Yangi O'zbekiston strategiyasi" nomli kitobida "Yangi O'zbekiston orzusi va uning asosida ishlab chiqilgan strategiyada Markaziy Osiyodagi qo'shnilarimiz, butun jahon hamjamiyati, uzoq va yaqindagi davlatlar bilan o'zaro manfaatli hamkorlik, tobora globallashtirib borayotgan bugungi dunyodagi muammolarni birgalikda hal qilish, eng rivojlangan mamlakatlar safiga kirishdek amaliy sa'y-harakatlar mujassam"[1] deb ta'kidlab o'tilgan.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Siyosiy partiyalar va partiyaviy tizimlarga doir muammolarni dunyoning yetakchi ilmiy-tadqiqot markazlari, institutlari tomonidan bugungi kunda yangicha yondashuvlar miqyosida o'rganilib kelinmoqda. Ushbu mavzu siyosatshunos olimlar tomonidan qanchalik chuqur o'rganilgan sayin ularga xos yangi xususiyatlar shunchalik ochilib boravergan. Markaziy Osiyo mintaqasi davlatlarida siyosiy partiyalar va ularning mafkuraviy sohadagi faoliyati nisbatan yangi, kam o'rganilgan yo'nalishlardan hisoblanadi. Ushbu yo'nalishdagi tadqiqotlarning aksariyati mintaqada davlatlarining mustaqillikni qo'lga kiritgandan keyingi davriga to'g'ri keladi.

Umuman ushbu yo'nalishda tadqiqot olib borgan siyosatshunos olimlarni shartli ravishda uch guruhga ajratishimiz mumkin. Birinchi guruhga siyosiy partiya va partiyaviy tizimlarni tadqiq qilishda yetakchi hisoblangan g'arb olimlari, ularga M.Dyuverje, M.Veber, J.Sartori, T.Parsons, T.Gobss, K.Janda, J.Brays, Devid Yum, K.Noyman kabilarni, ikkinchi guruhga rus olimlaridan M.Ostrogorskiy, B.Isayev, S.Lansov, V.Malsev, I.Melishken kabilarni, uchinchi guruh o'zbek olimlariga Q.Nazarov, M.Qirg'izboev, Sh.Paxrutdinov, N.Jo'rayev, I.Ergashev, V.Qo'chqorov, X.Odilqoriyev, B.Yakubov, U.Tilavov, X.Axmedov, U.Bo'tayev kabilarni kiritishimiz mumkin.

Umuman siyosiy mafkura, siyosiy partiya mafkurasini tushunchalarini uning ma'lum bir mintaqada shakllanishini, xususiyatlarini tahlil qilishdan oldin mafkura tushunchasiga to'xtalsak. "Mafkura" atamasi birinchi marta 1796-yilda Fransuz faylasufi D. de Treysi tomonidan ishlatilgan. Bu atama odamlar fikrlarining kelib chiqishini o'rganishi kerak bo'lgan yangi "g'oyalar fanini" anglatardi[7]. Mafkuraga dastlabki ta'rifni K.Mark bergan unga ko'ra: "Mafkura – hukmron sinf g'oyalari tizimi"[7]. Bugungi kunda mafkura siyosiy jihatdan jamiyatning muayyan qatlami manfaatlarini ifodalovchi, rasmiylashtirilgan, ijtimoiy-siyosiy munosabatlar tizimini shakllantirish, mustahkamlash, o'zgartirishga xizmat qiluvchi g'oyalar tizimi sifatida namoyon bo'ladi. Siyosiy fanlarda siyosiy mafkura siyosiy partiyalar va siyosiy harakatlarning dasturiy tuzilmalarining asosini shakllantiradi.

O'zbek olimlaridan A.Tashanovga ko'ra, mafkura faoliyatining uchta darajasi mavjud: Nazariy darajada siyosiy nazariyalar ishlab chiqiladi, davlat va boshqa siyosiy institutlar faoliyatining tamoyillari asoslanadi, ijtimoiy ideallar shakllantiriladi; Dasturiy – siyosiy darajada nazariyalar va mafkuraviy tamoyillar siyosiy partiyalar dasturlari, saylovoldi platformalari, siyosiy yetakchilarning bayonotlari, shiorlarida konkretlashtiriladi; Oddiy (xulq – atvor) darajada mafkuraviy nazariyalar, g'oyalar, ideallar odamlarning e'tiqodiga aylanadi[2].

Zamonaviy jamiyatlarini uning eng muhim elementi bo'lgan partiyasiz tasavvur qilish mumkin emas. Ammo, XIX-asrning o'rtalariga qadar siyosiy tizimlar siyosiy partiyasiz ham mavjud bo'lgan hamda boshqarilgan. Ya'ni, siyosiy tizim o'tmishda siyosiy partiyasiz mavjud bo'lgan va prinsipial jihatdan bugungi kunda ham ularsiz mavjud bo'lishi mumkin. Zamonaviy dunyoda siyosiy partiyasiz davlatlarga misol keltirish bir muncha mushkul ish, chunki barcha zamonaviy davlatlar, jumladan, diktatura ham o'zini ajralmas demokratik atributi sifatida siyosiy partiyalarni joriy qilish orqali o'zini demokratik

davlatlar sifatida ko'rsatishga intiladi. Biroq, shuni ham alohida ta'kidlab o'tishimiz kerakki, siyosiy partiya va mafkura tushunchalari parallel ravishda rivojlanib bugungi kunda o'zaro bir-birini to'ldiruvchi, o'zaro tashkil etuvchi xususiyatlar bilan bog'langan. Mafkura siyosiy partiya faoliyatining asosi, uning markaziy siyosiy kuchi bo'lsa, mafkuraning yaratuvchi institutlardan biri sifatida zamonaviy fanda aynan siyosiy partiyalar qaralib kelingan. Siyosiy partiyalarning ham mafkura tashuvchisi sifatidagi funksiyasidan kelib chiqadigan bo'lsak, jamiyatda mafkuraviy bo'shliqlarning paydo bo'lishiga javobgar siyosiy institut ekanligini ko'rishimiz mumkin. Mafkura mulqotni tuzadi hamda vaqt va makondagi manfaatlarni birlashtiradi.

Odilqoriyev X.T., Razzoqov D.X. larga ko'ra, "Siyosiy partiya faoliyatining asosiy yo'nalishlaridan biri – partiyalarning dasturini, ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy strategiyasini ishlab chiqishdir. Bunda malakaviy mafkurashunos xodimlardan foydalaniladi.

Partiyalar o'z g'oyaviy funksiyalarini bajarishda bir tomondan g'oyalar ishlab chiqishga, ikkinchi tomondan, bu g'oyalar tarafdorlarini odamlar orasida ko'payishga harakat qiladi. Bunda ular umuman jamiyatni taraqqiy ettirishning modellarini jamoatchilik va davlat e'tiboriga havola etadilar, garchi bu modellar aslida muayyan ijtimoiy birliklarning manfaatlarini himoya etadigan modellar bo'lsa ham[3].

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotimizda qiyosiy tahlil, tarixiylik, tizimli-tarkibiy, funksional, institutsional, ob'ektivlik hamda kompleks yondashuv metodologiyalaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Markaziy Osiyo davlatlari partiyaviy tizim evolyusiyasini shartli ravishda uch bosqichga bo'lib o'rganishimiz mumkin. Shu o'rinda partiyaviy tizim tushunchasiga Moris Dyuverjening quyidagi ta'rifini keltirishimiz: "Mamlakatda siyosiy partiyalarning birgalikda yashash shakllari va usullari uning partiyaviy tizimini belgilaydi"[6]. Demak, birinchi bosqich 1917-1924 yillarda mintaqada davlatlari hududida mustamlakachilikka qarshi paydo bo'lgan siyosiy partiyalar mohiyatini beruvchi turli ijtimoiy-siyosiy harakatlarning vujudga kelishi ayrim adabiyotlarda siyosiy partiyalar deb keltiriladi. Tadqiqotimizning ilgari qismlarida to'xtalib o'tilganidek, bularga, "Turon", "Ittihodi taraqqiy", "Birlik", "Sharq ozodligi", "Yosh buxoroliklar", "Yosh xivaliklar", "Miftaq ul-maorif", "Alash-O'rda" liberal-demokratik harakati kiyinchalik "Alash", "Ush juz" sotsialistik partiyasi, "Sho'roi-islomiy", "Sho'roi ulomo" tashkilotlarini kiritishimiz mumkin. Mazkur ijtimoiy-siyosiy harakat va tashkilotlarning maqsadi mustamlakachilikka qarshi millat ziyolilarini oyoqqa turg'azish, milliy ozodlik harakatini yo'lga qo'yish, rivojlantirish bo'lgan. Mazkur ijtimoiy-siyosiy harakat va tashkilotlarning mafkuraviy umumiyliyi aynan milliy ozodlik g'oyalarini millat ziyolilari orqali ilgari surish va unga erishish bo'lgan bo'lsa o'ziga xosligi ayrimlari ushbu mafkuralarni targ'ib qilishda adabiyot, san'at, she'riyat kabi xalqqa yaqin vositalardan foydalangan. Ularga xos umumiy xususiyatlar sifatida aksariyati institutsional tashkilot sifatida tashkil etilish darajasigacha yetib bormagan, ko'pchiligi asosan funksional tashkilot sifatida namoyon bo'lgan. Ya'ni, muayyan maqsadni, funksiyani, amalga oshirishga yo'naltirilgan, muayyan g'oyalar atrofida jipshlashgan guruh sifatida faoliyat olib borgan. Ushbu tashkilotlarning aksariyatida institutsional jihatdan shtab kvartiralar, ixtisoslashgan bo'limlari va ularga yuklatilgan alohida vazifalar majmui bo'lmagan. Yuqorida keltirib o'tgan ijtimoiy-siyosiy harakatlar, tashkilotlarning yana bir umumiy jihati ularning faoliyati juda qisqa muddat davom etganligidir. Mintaqada davlatlari hududlarida mustamlakachilikning kuchayishi, bolsheviklarning hokimiyatga kelishi natijasida qat'iy mafkuraviy nazoratning vujudga kelishi, mazkur tashkilotlar faoliyatini batamom tugatib bir partiyali kommunistik tizimning mustahkamlanishiga hamda uning mafkurasini davlat va partiya institutlari orqali keng yoyilishiga olib keldi.

Shunga qaramasdan nisbatan institutsionallashtirilgan, o'zlarining mafkuraviy platformasini raqobat asosida qat'iy himoya qilgan tashkilotlar ham kuzatilgan. Masalan, M.Baypakovga ko'ra, "Mafkuraviy va partiyaviy plyuralizm

Qozog'istonda 1917-yil fevral inqilobidan keyin qisqa vaqt davomida mavjud bo'lib, "Alash" va "Ush juz" partiyalari siyosiy maydonda harakat qilgan, ularning mafkuraviy platformalari bir-biridan sezilarli darajada farq qilgan, siyosiy tizim va bir-biri bilan raqobatlashgan holda erkin faoliyat yuritilgan[4].

Yuqoridagilardan kelib chiqadigan bo'lsak, bugungi kundagi Markaziy Osiyo davlatlarida ko'ppartiyaviylik siyosiy tizimini qurishda XX-asrning dastlabki yigirma yilligida ilk novdalar paydo bo'lgan plyuralizmning rivojlanish tajribasini hisobga olish muhim ahamiyatga ega.

Ikkinchi bosqich, 1924-1989 yillarni o'z ichiga olib, ushbu bosqichda hukm surgan sobiq sovet ittifoqining totalitarizmga asoslangan bir partiyali tizimi, mazkur davda mafkuraviy va siyosiy plyuralizm xususiyatlari amalda bo'lmagan. Markaziy Osiyo davlatlari bevosita ittifoq tarkibida bo'lganliklari sababli ijtimoiy-siyosiy jarayonlar, madaniy, mafkuraviy hayot bir-biridan farq qilmagan.

Uchinchi bosqich, 1990-yilda to hozirgi kungacha bo'lgan davr. Bu davrda Markaziy Osiyo davlatlari siyosiy partiyalari genезisiga asos solinib, ular tarixida ilk bor siyosiy partiyalarning erkin mafkuraviy faoliyati yo'lga qo'yildi. Mintaqa davlatlari totalitarizmga asoslangan birpartiyaviy tizim faoliyatiga barham berilib, demokratiya asosidagi ko'ppartiyaviylik tizimiga qadam qo'yildi. Shunday bo'lsa-da, mintaqa davlatlarida ko'ppartiyaviylik asosidagi partiyalar mafkuralari va uning institutsional tuzilmalari tubdan tez o'zgardi deb ayta olmaymiz.

Markaziy Osiyo davlatlarida faoliyat yurituvchi siyosiy partiyalarga xos umumiylik sifatida ularda mavjud a'zolik va uning qat'iy hisob-kitob ostida yuritilishidir. Siyosiy partiya a'zolik masalasiga turli mintaqalarda turlicha yondashuv mavjud. Masalan, AQSH da siyosiy partiyalarni saylov vaqtidagina qo'llab-quvvatlovchilarni sonini aniqlash mumkin. Saylovlardan tashqari holatlarda qaysi siyosiy partiyani qo'llashini aniq aytish mushkul. "Hattoki, yevropadagi liberal va konservativ yo'nalishdagi partiyalar o'z a'zolari sonini aniq ayta olmaydi. Ko'plab davlatlarda o'zini biron-bir partiyaning a'zosi deb hisoblaydigan fuqarolar mazkur mamlakat aholisining juda ozchilik qismini tashkil etadi[5]. To'g'ri, bunda siyosiy partiyalarning qaysi tipga mansubligiga ham bog'liq, aynan sobiq ittifoq tarkibidan ajralib chiqqan MDH davlatlarida siyosiy partiyalarga rasmiy a'zolik mavjudligi bilan xususiyatlanadi, aksincha, AQSHdagi demokratlar va respublikachilarda hamda yuqorida ko'rib o'tgan yevropa davlatlari siyosiy partiyalarining aksariyatida rasmiy a'zolik mavjud emas. Bundan kelib chiqadiki, mafkuraviy sodiqlik mintaqa davlatlari siyosiy partiyalarining elektoratida ancha mustahkam va bunga ko'proq sobiq ittifoq partiyaviy tizimidan qolgan meros sifatida qarashimiz mumkin. Markaziy Osiyo davlatlari siyosiy partiyalari mafkurasi va saylovoldi dasturlari o'rtasida kuchli bog'liqlik borligini kuzatishimiz mumkin. Aksincha, yuqorida keltirib o'tilgan g'arb davlatlari siyosiy partiyalari mafkuralari va saylovoldi dasturlari o'rtasida bog'liqlik bo'lsa-da u egiluvchan xususiyatni ya'ni, agar saylov natijalari siyosiy partiya mafkurasining transformatsiyalashuviga bog'liq bo'lsa, katta ehtimol bilan uni o'zgartirish mumkin. Siyosiy partiya mafkurasi to'g'risida gap ketganda uning siyosiy pozitsiyasiga ham alohida to'xtalib o'tishimiz kerak. Tadqiqotimiz Markaziy Osiyo davlatlari siyosiy partiyalarining mafkuraviy shakllanishi va rivojlanishiga yo'naltirilganligi uchun uning bugungi zamonaviy ko'rinishini ya'ni, ko'ppartiyaviylik nuqtai nazaridan tahlil qilinsa maqsadga muvofiq bo'ladi. Umuman siyosiy partiyalar dasturiy-mafkuraviy jihatdan o'nglar, so'llar va markaz partiyalariga bo'linadi. Aksariyat siyosatshunos olimlar tomonidan bu siyosiy partiyaning

siyosiy pozitsiyasi sifatida e'tirof etiladi. Hyech bir partiya u qaysi jamiyatda faoliyat yuritishidan, siyosiy tizim sharoitlaridan qat'iy nazar ma'lum siyosiy pozitsiyaga ega bo'ladi. Yanada tushunarliroq qilib aytadigan bo'lsak, siyosiy partiyalar o'ng, so'l, markaz yoki gibril kabi siyosiy pozitsiyalar doirasining birida joylashgan bo'ladi. Mazkur doiraga nisbatan markazdan o'ngroq yoki markazdan chaproq kabi siyosiy pozitsiyalar ham kiradi. Shuningdek, siyosiy partiyalar gibril pozitsiyasida ham bo'lishi mumkin. Masalan, siyosiy partiya iqtisodiy jihatdan o'ng, dasturiy qurilishi jihatidan so'l yoki aksincha bo'lishi mumkin.

Ko'p partiyaviylik tizimida har bir partiya o'ziga xos g'oyaviy-siyosiy yoki mafkuraviy mavqe va yo'nalishga ega bo'ladi. Unga binoan ayrim partiyalar o'ta "so'l" yoki "o'ng" bo'lishi mumkin. Qolgan partiyalar esa "o'ng" va "so'l" partiyalar o'rtasidagi oraliq o'rinni egallaydilar[9].

Umuman olganda mazkur siyosiy pozitsiyalarning kelib chiqish tarixi Fransiyaga borib taqaladi. "1789-yilda Fransiyada "fransuz inqilobi" yuz bergach, "Milliy assambleya" (parlament)ga turli qarashdagi siyosiy kuchlar yig'ila boshlaydi. Ularning orasida qirol tarafdorlari, aslzodalalar, boylar, dindorlar, konservator va hokazolar "Qirolning o'ng qo'l tarafi"ga joylashadilar. Chunki, ba'zi yakkaxudolik dinlarida bo'lgani kabi ular o'ng tarafni "halol" (xudo va uning yerdagi soyasi qirol nazarida) va so'l, ya'ni chap tarafni "xarom" shayton taraf deb hisoblaganlar. Natijada, so'l tarafga qiroлга muxolif bo'lgan, ijtimoiy tenglik va adolat tarafdori bo'lgan, xalq orasidan chiqqan progressist kuchlar joylashganlar[10].

Yuqoridagilardan kelib chiqib shuni aytishimiz mumkin, Markaziy Osiyo mintaqasi davlatlarida mavjud siyosiy partiyalarni erkin faoliyat yuritishlari, ularning tom ma'nodagi fuqarolik jamiyatining demokratik instituti sifatida shakllanishi uchun keng imkoniyatlar yaratib berilgan. Ayniqsa, so'nggi yillarda mintaqa davlatlari siyosiy hayotida tub o'zgarishlar amalga oshirilib, jamiyatlarni yanada demokratlashtirish yo'lida muhim qadamlar qo'yilmoqda. Ular mafkuralarini shakllanishi va rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari mintaqa davlatlarining har birida turlichadir. Masalan, Qirg'izistonda siyosiy partiyalar sonining ko'pligi mafkuraviy yo'nalishning ta'sir doirasini torayishiga sabab bo'lsa, huddi shuning aksini ya'ni, katta auditoriyaga mo'ljallangan mafkuralarni siyosiy partiyalari soni ko'p bo'lmagan davlatlarga xosligi bilan xususiyatlash mumkin.

Xulosa va takliflar. Xulosa sifatida shuni aytib o'tishimiz mumkin, Markaziy Osiyo davlatlari siyosiy partiyalarining mafkuraviy shakllanishining umumiyligi ularning sobiq ittifoq tarkibida uzoq muddat mustamlaka sifatida kommunistik partiya mafkurasi bilan sug'orilib kelinganligi, keyinchalik ko'ppartiyaviylik asosida vujudga kelgan yangi siyosiy partiyalar faoliyatida ham ta'siri sezilib turishi bilan xususiyatlanadi. Mintaqa mamlakatlari aholisining tili, dini, mentaliteti, ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy hayot tarzi bir-biriga yaqinligi, siyosiy partiyalarining mafkuraviy faoliyatining shakllanishida o'ziga xos rol o'ynagan. Dastlab aholi qatlamlarida yangi siyosiy g'oya va mafkuralarga ehtiyojning vujudga kelishi, demokratiya hamda uning g'oyaviy mafkuraviy yo'nalishlariga ishonchni oshishiga xizmat qilgan.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, quyidagi takliflarni ilgari suramiz:

Markaziy Osiyo davlatlari siyosiy partiya mafkuralarining shakllanishiga oid ilmiy tadqiqot ishlarining salmog'ini oshirish;

Mintaqa davlatlarida mavjud siyosiy partiyalarining hamkorligini kuchaytirish va bunda ularning mafkuraviy faoliyatining mutanosibligiga alohida e'tibor qaratish lozim.

ADABIYOTLAR

1. Мирзиёев III. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Т.: "O'zbekiston" nashriyoti, 2021. 464-бет.
2. Во'таев U.X. Siyosatshunoslik [Matn]: darslik / U.X. Во'таев – Toshkent: Info Capital Books, 2024. 480-бет.
3. Odilqoriyev X.T. Siyosatshunoslik. Oliy ta'lim muassasalari talabalar uchun darslik/ Odilqoriyev X.T., Razzoqov D.X. – (To'ldirilgan va qayta ishlangan nashr). – Т.:O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2009. 352-бет.
4. Байпаков М. Государство и партийная система независимого Казахстана. Диссертация на соискание степени доктора философии (PhD). Республика Казахстан Алматы. 2023. -125 с.
5. Гаджиев К.С. Политическая наука. Учебное пособие. 2 – е изд. – Москва: Международ. Отношения, 1995. – С. 150 – 152.

6. Дюверже М. Политические партии / пер. с фр. – М.: Академический Проект, 2000. –558 с.
7. Манхейм К. Идеология и утопия// Диагноз нашего времени. М., 1994.-256 с.
8. Ойзерман Т.И. Марксизм и утопизм. – М., 2003.-30 с.
9. Қирғизбоев М. Сиёсатшунослик: олий ўқув юртлари талабалари учун ўқув қўлланма / М.Қирғизбоев: Андижон давлат университети. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2013. – 524 б.
10. Ўнглр ва сўллар: сиёсий тарафлар қаердан келиб чиққан?. <https://uz.telegram-store.com/catalog/channels/uchzamon/1660/>